

**«ՄԱՐՏԻ 12-Ի ՎԵՊԻ» ԹԵՄԱՏԻԿ ԵՎ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

Բանալի բառեր՝ «Մարտի 12-ի վեպ», քաղաքականացված արձակ, «Վերթերի ախտանիշ», ձախակողմյան շարժում, օտարում, կին հեղափոխական

1970-ական թթ. Թուրքիայում գաղափարախոսական-քաղաքական պայքարի ազդեցությամբ և մասնավորապես 1971 թ. մարտի 12-ի ռազմական միջամտությամբ թուրքական գրականության մեջ հիմնավորվեց «Մարտի 12-ի վեպի» յուրատեսակ գրական հոսանքը՝ նպաստելով գրականության մեջ քննադատական ռեալիզմի ամրապնդմանը, գեղարվեստական պատկերման շրջանակի ընդլայնմանը՝ քաղաքների տնտեսական միգրանտների ու գավառական հասարակության հետ մեկտեղ ներկայացնելով Ստամբուլի խիստ արևմտականացված բարձր ու միջին դասի ընտանիքներին: Քաղաքականացված արձակի այս «պայթյունի» պատճառ պետք է համարել նախ և առաջ այն հանգամանքը, որ «Մարտի 12-ի վեպերի» հիմքում որոշակի կենսափորձ կա, և հիշյալ իրադարձություններն անձամբ ապրած գրողներն իրենց, տեսածի, զգացածի ազդեցությամբ իրենց ստեղծագործական առանձնահատկությունների շրջանակներում այդ կենսափորձը կամա թե ակամա գրականություն ներմուծեցին: Սա նաև յուրատեսակ պայքար էր, որը Թուրքիայում անցյալը մոռացության մատնելու քաղաքականության դեմ էր ուղղված, երբ պատմության մանիպուլյատիվ մեկնաբանությունների յուրահատուկ հատկության շնորհիվ անցյալի բեռից ազատվելու նպատակով անցյալի, նրա որոշ փուլերի կամ իրադարձությունների նկատմամբ հիշելու արգելք սահմանվեց: Այլ

կերպ ասած՝ անցյալի բեռից ազատվելու ամենալավ ճանապարհը ժխտելն էր, խոչընդոտելն ու ճնշելն այն ամենը, ինչը կարող էր հիշեցնել նրա մասին: Բացի այդ՝ ռազմական միջամտությունից հետո Թուրքիայի մեծ քաղաքներում՝ հատկապես Անկարայում և Ստամբուլում, 2 առանձին աշխարհ էր ձևավորվել՝ առաջինը բանտերի, ոստիկանատների, արտակարգ դրության և պարտիզանների փակ աշխարհն էր՝ իրեն բնորոշ դեպքերով, մյուսն՝ այս աշխարհից դուրս մնացած ժողովրդի առօրյան: Գրողները, ցանկանալով ընթերցողին ծանոթացնել այդ աշխարհի հետ, իրենց ստեղծագործությունների հերոս դարձրին տիրապետող ուժերի բռնաճնշումներին, ոստիկանատներին, բանտերին ծանոթ, խոշտանգումներ տեսած հեղափոխականին: Ընդ որում, վերջիններս այն ուսանող ակտիվիստներն ու բարեփոխիչներն էին, ովքեր իրենց առաքելությունն էին համարում Թուրքիայի ազգաբնակչությանը կրթել արևմտյան քաղաքականության ու մշակույթի ավանդույթներով, այլ կերպ ասած՝ «աթաթուրքյան ազգայնականության պաշտոնական գաղափարախոսությամբ»¹:

Հատկանշական է, որ ժամանակաշրջանի որոշ գրողներ փորձել են խուսափել «Մարտի 12-ի վեպի» պիտակից, որպեսզի իրենց ստեղծագործությունները չդիտարկվեն զուտ որպես դիդակտիկ քաղաքական տրակտատներ: Այս տեսանկյունից թուրք գրաքննադատ Մ. Բելզեն տարբերակում է գրողների երկու խումբ՝ նրանք, ովքեր եղել են նախահեղափոխական տարիների քաղաքական պայքարի խնդիրների «ներսում», և նրանք, ովքեր շարժման կողմնակից լինելով հանդերձ «դրսում» էին: Ըստ գրականագետի՝ այս երկրորդ խմբի վեպերի հեղինակները որոշակի հեռավորությունից են

¹ Alver A., The Ideology of Westernization and the Failure of the Turkish Intellectual in the March Twelfth Novels, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 17, 2011, s. 41.

հետևել ձախակողմյան շարժմանը, ուստի նրանք հեղափոխականներին այնքան լավ չգիտեն կամ չեն հասկանում, որ պեսզի համոզիչ լինեն: Բացի այդ՝ նրանք մարքսիզմի գաղափարակիրներ չէին, այլ կերպ էին ընկալում օբյեկտիվ սոցիալական իրականությունն ու բռնությունը, լիովին չէին գիտակցում հեղափոխականների գործողությունների նշանակությունը և, հետևաբար, լավ տրամադրված լինելով հանդերձ, կարողանում էին ստեղծել այդ մարդկանց միայն աղավաղված, անգամ ծաղրանկարային կերպարները²: Անկասկած, այս գրողների գաղափարախոսական հենքն ու շարժման մասին գիտելիքների պակասը կարևոր գործոններ էին, որոնց հետևանքով հեղինակները ձախողեցին շարժման մասնակիցներին իրենց ստեղծագործություններում կենդանի ներկայացնելու փորձը: Այդ գրողներին չհաջողվեց այնպես ներթափանցել նրանց կենսակերպի մեջ, որ արժեքավոր լինեք քաղաքական ու գեղագիտական առումով: Մինչդեռ մեկ այլ գրականագետ Ս. Ըրզըքը, փորձելով արդարացնել «Մարտի 12-ի վեպ» հասկացությունը մերժող գրողներին, նշում է, որ «Ո՛չ նրանք, ովքեր քաղաքական պայքարի «ներսում» էին, և ո՛չ էլ նրանք, ովքեր «դուրս» էին այդ պայքարից, ամբողջությամբ ու հաստատապես ազատ չէին մեղքի զգացողությունից, ինչպես նաև պետության նկատմամբ իրենց «հավատարմությունն» ապացուցելու խնդիր ունեին»³:

Այդուհանդերձ փաստենք, որ անկախ «Մարտի 12-ի» գրականության վերաբերյալ քննադատական մոտեցումներից և հակասական բնորոշումներից, թուրքական գրականության մեջ նախկինում երբևէ հեղափոխականի կյանքը բոլոր մանրամասնություններով չէր ներկայացվել, կամ միայն հպան-

² Belge M., Edebiyat Üstüne Yazılar, İstanbul, 4. Baskı, 2012, s. 118.

³ Irzik S., The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d'état Novels: Is Victimhood without Innocence Possible?, Betraying the Event Constructions of Victimhood in Contemporary Culture, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2009, p. 10.

ցիկ անդրադարձ էր կատարվել: Հատկանշական է, որ եթե 1970-ական թթ. չափածո ստեղծագործությունների կենտրոնում գլխավորապես «փողոցային կյանքն էր»՝ քաղաքացիական պատերազմը, ապա արձակ ստեղծագործությունների հիմնական թեմատիկան բանտն էր: Մարտի 12-ի ժամանակաշրջանը ներկայացնող վեպերում կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև աշխատավորական շարժումները՝ գործադուլները, ցույցերը: Նման վեպերում կարևորվում էր հատկապես այն, որ թեև աշխատավոր դասը դժվարությամբ էր ընկալում իրականությունն ու չէր հասկանում իր ուժը, սակայն սկսել էր գիտակցել և պահանջել իր իրավունքները⁴: Հետևաբար, «Մարտի 12-ի վեպերը» հասարակական փոփոխվող գիտակցության բնութագրերն են, իշխող համակարգի հետ ստեղծված հարաբերությունների ձևի արտացոլումը: Ընդգծենք, սակայն, որ այս ստեղծագործությունները ոչ այնքան կայուն արտացոլանք են, որքան ակտիվ բեկում: Այս տեսանկյունից «Մարտի 12-ի վեպերը» ինչպես «պատմություն կերտող են», այնպես էլ «պատմության արտադրանք», քանի որ այս վեպերի հերոսներն ընդօրինակելի կերպարներ էին բազմաթիվ մարդկանց համար: Սրանք յուրատեսակ «Վերթերի ախտանիշի»⁵ ազդեցություն ունեին 1970-ական թթ. երիտասարդ ակտիվիստների վրա: Այս առումով «Մարտի 12-ի վեպերը» միայն թափանցիկ պատուհան չէին, որի միջոցով անցյալը բացվում էր ուսումնասիրության համար. «Մարտի 12-ի վեպերը» և՛ մշակութային, և՛ հոգեբանական աշխատանք կատարեցին՝ հնարավորություն տալով հասնել անցյալի լեզվա-

⁴ Firat H., 12 Mart Romanlarında Dönemin İşçi Eylemleri, Türkiyat Araştırmaları, Sayı 11, Ankara, 2009, s. 49.

⁵ Հոգեբանության մեջ գեղարվեստական գրականության կամ ֆիլմերի ազդեցությամբ և նույնությամբ կատարված ինքնասպանություններն անվանում են «Վերթերի ախտանիշ»: Տերմինը շրջանառության մեջ է դրել ամերիկացի սոցիոլոգ, հոգեբան Դևիդ Ֆիլիփսը, որը ծագում է Գյոթեի «Երիտասարդ Վերթերի տառապանքները» վեպից:

կան, մշակութային, սոցիալ-քաղաքական կմախքին, միևնույն ժամանակ նպաստել այդ կառուցվածքի պատկերմանն ու ձևավորմանը⁶:

«Մարտի 12-ի վեպերի» առանձնահատկություններից է այն, որ հեղափոխական գլխավոր հերոսը միաժամանակ նաև ճնշումների ենթարկվող անհատ է: Սովորաբար վեպերի գլխավոր հերոսներն այնպիսի անձինք են, ովքեր իրենց ազդեցությամբ ուղղորդում կամ որոշակի դեր են խաղում դեպքերի հաջորդական զարգացման ընթացքում: «Մարտի 12-ի վեպերում», ընդհակառակը, հեղափոխական երիտասարդը ստիպված է դիմակայել իր գլխին եկած «չարիքներին»⁷: Այս «ճնշվածության» պատճառը թերևս այն է, որ ռազմական միջամտության ազդեցությունը թարմ էր, գրողի անձնական ապրումները դեռևս թելադրող էին նրա ստեղծագործական կյանքում, և հեղինակն իր վեպի հերոսին պատմական այլ համատեքստում չէր կարողանում դիտարկել: Ընդ որում, այդ հերոսները ոչ միայն հեղափոխական այն երիտասարդներն են, ովքեր իրենց կամքով են մասնակցել իրադարձություններին, երբևէ չեն հերքել, որ քաղաքական տարր են և հանուն իրենց գաղափարների ծանր պատիժ են կրել, այլև երբեմն մանր բուրժուական ընտանիքից սերող «անմեղ» երիտասարդները⁸: Սովորաբար նման ստեղծագործությունները զուրկ են ժամանակաշրջանի իրական նկարագրությունից և հեղափոխական կերպարների օտարման խրոնիկա են. չդիմանալով ժամանակաշրջանի ճնշող և անդիմակայելի սոցիալ-քաղաքական զարգացումներին՝ այս հերոսները սկսում են օտարվել իրենց ընտանիքից, ընկերներից, հասարակությունից, որոնց համար պայքար էին մղել:

⁶ Günay-Erkol Ç., *Cold War Masculinities in Turkish Literature: a Survey of March 12 Novels*, Leiden University, 2008, pp. 24-25.

⁷ Moran B., *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, 1998, s. 14.

⁸ Türkeş Ö., "Sol"un Romanı, *Modern Türkiyede Siyasi Düşüce*, Cilt 8, İstanbul, 2. Baskı, 2008, s. 1064.

1970-ական թթ. վեպերը պատկերում են նաև ուստիկանության հետապնդումներից խուսափած կամ փախած մարդկանց կյանքը, նրանց հոգեբանությունը: Որպես կանոն՝ այդօրինակ վեպերում փախուստը հանգեցրել է օտարման և հուսահատության ծայրահեղ դրսևորումների, իսկ երբեմն նաև՝ մարգինալության: Այլ կերպ ասած՝ նման ստեղծագործություններում սոցիալական տեսակի կերպարից անցում է կատարվել դեպի մեկուսացած անհատը: Ընդգծենք, որ այս զարգացումները յուրահատուկ հիմք հանդիսացան թուրքական գրականության մեջ պոստմոդերնիզմի հաստատման համար:

«Մարտի 12-ի վեպերը», որպես կանոն, սկսվում են գլխավոր հերոսին երկար ժամանակ հետևելուց հետո մի գիշեր հանկարծակի նրա տուն ներխուժելով և աչքերը կապելով ուստիկանատուն տանելով, իսկ ավարտվում նրանով, որ այստեղ հարցաքննությունների, խոշտանգումների ենթարկվելուց, մնայուն հետք թողող հոգեկան նվաստացումներից հետո հերոսը դուրս է գալիս բանտից և իր «երկրորդ կյանքում» հաճախ հեռացվում, օտարվում հասարակությունից⁹:

Հարկ է նշել, որ այս ստեղծագործությունների հիմնական բնութագիրը ոչ թե քաղաքական իրադարձությունների ու դեպքերի ստույգ տարիներն են, այլ դրանց հաջորդած ժամանակահատվածը, որի հետևանքով ինքնին հեղափոխական շարժումը հետին պլան է մղվել՝ իր տեղը զիջելով բռնաճնշումների ու տիրող վարչակարգի կամայականությունների պատկերմանը: Սա բացատրվում է նրանով, որ երկրի սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունները ռեալիստական ձևով պատկերելու գրողների ցանկությունն ու արդյունքները չհամընկան, քանի որ նրանց մոտ տեղերով փոխվեցին քաղաքական հայացքներն ու ռոմանտիկ ընկալումները: Հարցա-

⁹ Türk Edebiyat Tarihi 4, Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 sonrası, Ankara, 2006, s. 347.

քննությունները և բանտային պատմությունները հաճախ նատուրալիզմի դիրքերից ներկայացնելու արդյունքն անխուսափելիորեն այն եղավ, որ հեղափոխականները պատկերվեցին զուտ որպես ազդեցության ենթարկված կամ ճնշված անձինք: Այս վեպերում ներկայացվեց ոչ թե նրանց աշխարհայացքը, գործունեությունը, թե ինչու և ինչպես են ապստամբել, այլ ձերբակալություններով սկսվող պարտության հոգեբանությունը: Նման ստեղծագործություններն առանձնանում են իրականության կենդանի նկարագրողականությամբ և առավելապես խոշտանգումների տեսարանների մանրամասնություններով, որոնք լայն ու ազդեցիկ տեղ են զբաղեցնում գրեթե բոլոր վեպերում: Նշենք, որ բռնությունների տեսարանների գերակայությունը նախ և առաջ «Մարտի 12-ի վեպերի» տիպաբանական առանձնահատկությունն է, և հնարավորություն է տալիս խոշտանգում երևույթը դիտարկել ոչ թե որպես բացառիկություն, այլ որպես կառավարման հաստատված կարգ՝ իր սպասարկու գաղափարախոսության հետ միասին: Հետևաբար, այս վեպերը «խոշտանգումների ու հանցավորության միջև ստեղծված գաղտնի հավասարակշռության» ապացույցներ են¹⁰: Հավելենք նաև, որ բռնությունների թեմատիկացումը, հնարավոր է, որոշակի քարոզչական նպատակներ է հետապնդել, քանի որ փոխանցում էր դրանց ողջ սարսափը: Մյուս կողմից այն կարևոր նշանակություն ուներ և՛ գրողի, և՛ ընթերցողի համար: Մասնավորապես՝ ընթերցողը կտտանքների տեսարանների շնորհիվ հնարավորություն էր ստանում վեպի հերոսների աշխարհներթափանցել, հասկանալ նրանց ապրումներն ու խոհերը, իսկ գրողը պետք է պատմեր իր այդ հիշողությունները, որպեսզի կարողանար ապրել դրանց հետ:

«Մարտի 12-ի վեպերը» պատմում են պետության պաշտոնական գաղափարախոսության դեմ ուղղված հանցանքի

¹⁰ Belge M., նշվ. աշխ., էջ 102:

երկու տեսակի մասին՝ «հանցագործություն», որը կատարվել էր պետության դեմ ձախակողմյան կազմավորումներն ու գաղափարախոսությունը պաշտպանելու համար, և ձախակողմյան շարժման մասնակիցների նկատմամբ պետական պաշտոնյաների չարաշահումներ՝ խոշտանգումներ, առանց դատի մահապատիժ: Ըստ էության, այս 2 տեսակ հանցանքներն էլ վեպերում դիտարկվում են որպես ագրեսիա¹¹:

Պետք է նշել, որ թուրքական քաղաքական վեպերի առանձնահատկություններից է նաև այն, որ շարադրանքը կառուցված է գոհերի անմեղության շուրջ՝ առանց ընդունելու նրանց քաղաքական ուժը, նպատակները կամ գործունեությունը: Չոհի կերպարի կառուցվածքը նպատակ ունի կարեկցանք ու զայրույթ առաջացնել իր նկատմամբ, սակայն սա նաև հեզնական կերպով զուգամիտվում է ճնշող պետության գաղափարախոսության հետ, թե «ժողովուրդը թերզարգացած է և դեկավարման ու պատիժների կարիք ունի»¹²: Նման վեպերում մեղավորի և անմեղի իրավական, բարոյական և քաղաքական հասկացությունների բարդ դիալեկտիկան հաճախ դժվարություններ է առաջացնում խոշտանգողի ու խոշտանգվողի կոնցեպտուալիզացման հարցում, անգամ երբ վերջիններս ծայրահեղ բռնությունների օբյեկտ են¹³: Ընդ որում, այս ստեղծագործություններում մեղավորի ու անմեղի հարցադրման երկու այլընտրանքային հիմնավորում է ներկայացվում. առաջինն ընդունում էր, որ ըստ օրենքի հեղափոխականները մեղավոր էին, սակայն այլ սոցիալական արժեքների տեսանկյունից սխալ էր օրենքը, իսկ մյուսը, որ հեղափոխականներն անմեղ էին, մեղավոր էին նրանք, ովքեր անիրավացիորեն խստացնում էին օրենքները: «Մարտի 12-ի վեպերում» գերիշխում էր երկրորդ պահանջին հետևելու և

¹¹ Sancar M., Devlet Aklı Kiskacında Hukuk Devleti, İstanbul, 2000, s. 188.

¹² Irzik S., նշվ. հոդվ., էջ 3:

¹³ Նույն տեղում:

հեղափոխականների անմեղությունը հաստատելու միտումը: Հետևաբար, նման ստեղծագործություններում խոշտանգումների շեշտումը նպաստում էր անմեղության գիտակցության ամրապնդմանը, քանի որ խոշտանգումների էին ենթարկվում նրանք, ովքեր ընդդիմանում էին համակարգին, և այս համատեքստում պետությունն անառարկելիորեն անարդար էր: Հետևաբար, շեշտելով պետության հանցավորությունը որպես հակադրություն, հեղինակները ընդգծում էին զոհերի անմեղությունը: Այս ստեղծագործություններում անմեղությունը շեշտադրվում է հատկապես այն դրվագներում, երբ ձախակողմյան շարժման քաղաքական ծրագիրը ներկայացվում է ոչ թե որպես կապիտալիզմի վարչակարգը վերացնելու պահանջ, այլ որպես սոցիալական արդարության կոչ, քանի որ ինչպես Մ. Բելգեն է նշում. «Երիտասարդությունը ճնշումների էր ենթարկվում նրա համար, որ ցանկանում էր այն, ինչին ձգտում էր յուրաքանչյուր ճշմարիտ առաջադեմ ու «ազգայնական» անհատ»¹⁴:

«Մարտի 12-ի» գրական գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում ընդգծված է դատարանների գուտ ձևական գոյությունն ու այդ դրության հետ հասարակության համակերպվածությունը: Որոշ գրողներ իրենց ստեղծագործություններում շեշտում են, որ այդ ժամանակաշրջանում քաղաքական որակումներից զերծ դատարան չկար: Ուստի՝ «քաղաքական դատ» հասկացությունը վեպերում կիրառվում է ամենալայն իմաստով, քանի որ քրեական օրենսգրքի որևէ կետի խախտումը կամայականությունների առիթ էր պետության համար: Այս տեսակ դատարաններում որոշումները նախօրոք հայտնի էին, և սա մի միջոց էր, որ լայնորեն կիրառվում էր ավտորիտար վարչակարգում ճնշումներ գործադրելու համար¹⁵: Հետևաբար, բնական է, որ վեպերում դատարանները

¹⁴ Belge M., նշվ. աշխ., էջ 108:

¹⁵ Sancar M., նշվ. աշխ., էջ 189:

հիմնականում ներկայացվում են որպես համակարգի խամաճիկ: Մա մի կառույց էր, որ ենթադրվում է՝ պետք է լիներ անկողմնակալ ու անկախ, սակայն իրականում դատավորները, որոնք սովորաբար պատկերված են որպես անտարբեր, մեխանիկական ու մարդկայնությունից հեռու ռոբոտներ, իրենց խնդիրն էին համարում լույ ավարտին հասցնել սկսված գործընթացը: Հատկանշական է, որ այսօրինակ ստեղծագործությունների դատավարության դրվագներում գրեթե բացակայում են մեղադրական ելույթներն ու պաշտպանական ճառերը: Նման տեսարաններում հերոսները կարծես վերացած են միջավայրից, պարփակված իրենց ներաշխարհում, լուռ են ու հանգիստ: Որևէ մեկը չի ջանում պաշտպանել իրեն, պայքարել, պատմել խոշտանգումների, անիրավությունների ու անօրինականությունների մասին, քանի որ հայտնի է, թե ինչ նպատակով են դատարանում, և գիտակցում են, որ արդեն անիմաստ է «բղավել»¹⁶: Փոխարենը, որպես կանոն, նման դրվագներում առաջ է քաշվում օրենքի և գաղափարախոսության հարաբերությունների խնդիրն այն հարցադրումներով, թե օրենքը հասարակության նկատմամբ խճճված դիրքորոշումների, արժեքների և տեսությունների արգելքը վերացնելու համար կարո՞ղ է արդյոք վերածվել գաղափարախոսության կամ դառնալ գերակա գաղափարախոսության մի մասը, ինչպես նաև հնարավո՞ր է արդյոք, որ դատավորը վճիռ կայացնելիս զերծ մնա իր անձնական քաղաքական հայացքներից և անկողմնակալ լինի:

«Մարտի 12-ի վեպերի» մի յուրահատուկ և ինչ-որ տեղ նոր կերպարներից է կինը¹⁷: Մրա պատճառներից կարելի է հա-

¹⁶ Քաղաքական վեպի տեսարան Ժ. Բլոթները կերպարի լուրջությունը, ինչպես և վարքագծի ցանկացած «շեղվածություն», բնորոշում է որպես քաղաքական պաթոլոգիա: St u, Blotner J., The Political Novel, Doubleday & Company, INC., New York, 1955, p. 84-88:

¹⁷Թեև թուրք գրականագետների պնդմամբ կնոջ կերպարը մշտապես առկա է եղել թուրքական գրականության մեջ, սակայն այն ազդեցիկ

մարել նաև այն հանգամանքը, որ 1970-ական թթ. թուրքական գրականության ասպարեզ մուտք գործեցին մեծ թվով կին գրողներ, ինչն ակնհայտորեն կրթական, հասարակական զարգացումների յուրահատուկ դրսևորումներից էր¹⁸: Այնպիսի հայտնի վիպասաններ, ինչպիսիք են Ֆյուրուզանը, Ադալեթ Ադաօղլուն, Սևգի Սոսայլը, Փընար Քյուրը, Լեյլա Էրբիլը, Նազլը Էրայն, կարևոր դեր ունեցան 1970-1980-ական թթ. իրադարձությունների ողջ համայնապատկերը գեղարվեստորեն ներկայացնելու և գրականության նկարագիրը որոշակիացնելու գործում¹⁹: Այս հեղինակները, լինելով հեղափոխական մտավորական կանայք և իրենց խնդիրը համարելով խոսել ռազմական միջամտության ժամանակաշրջանում թուրքական հասարակության մեջ մտավորական ձախակողմյան շարժման մասնակից կնոջ կարգավիճակի մասին, որպես ստեղծագործության գլխավոր հերոս ընտրեցին նրան, փորձեցին ներկայացնել վերջինիս նկատմամբ հասարակական վերաբերմունքն ու այն գինը, որը կինը պետք է վճարեր «հեղափոխական» լինելու համար: Ավելին՝ ինչպես թուրքական գրականության ուսումնասիրությամբ զբաղվող Ս. Էրոլն է նշում. «Այս կին գրողները, ֆեմինիստական տեսանկյունից ուսումնասիրելով սեփական անձ, օտար, հասարակություն, ընտանիք, գիտելիք և մտավորականություն հասկացությունները, «համապարփակ (ունիվերսալիստական) ճառերի սուտ վերացականությունը (աբստրակցիաները) փոխարինեցին յուրահատուկ հասկացություններով»²⁰:

դարձավ միայն 1960-ական թթ.: Թուրքական ֆեմինիզմի մասին տե՛ս Safaryan A., On The History of Turkish Feminism, Iran and the Caucasus, Volume 11, Issue 1, 2007, pp. 141-151.

¹⁸ Karataş E., Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri, Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 4/8, 2009, s. 1663.

¹⁹ Akatlı F., 1980 Sonrası Edebiyatımızda “Kadın”, Kadın Araştırmaları Dergisi, İstanbul, C. 2, 1994, s. 29.

²⁰ Aslan A., "The Role of the Intellectual in Contemporary Turkish Women's Narratives, Comparative Literature and Culture 14.1, Purdue University Press, 2012, p. 3.

Հատկանշական է, որ նման վեպերում, որպես կանոն, հեղինակը ստեղծագործության սյուժեն կառուցում է հեղափոխական և բուրժուա կանանց կերպարների հակադրությամբ: Եթե վերջինը «կատարյալ սպառող է», ով նյութական բարություն համար նախընտրել է հայրիշխանությունը, ապա հեղափոխական կինը «տգետ է, գրեթե վայրի էակ, ով կանացի մարմինը դիտարկում է գուտ որպես վերարտադրության միջոց»²¹: Այս չափազանցված, սակայն անժխտելիորեն ազդեցիկ նկարագրությունը թույլ է տալիս հասկանալ ժամանակի թուրքական հասարակության ավանդական հայրիշխանությունը, որի դեմ պայքարում էր հեղափոխական կինը: Նման ստեղծագործությունների սյուժեն կառուցված է այնպես, որ ցույց է տալիս հեղափոխական յուրաքանչյուր դրսևորման դեմ բոլոր միջոցներով պայքարելու պետության քաղաքականությունը: Ուստի՝ «Մարտի 12-ի վեպերի» կին հերոսները պատժվում են առանց սեռային խտրականության՝ մերժելով նրանց կանացիությունը, դատապարտելով որպես «տղամարդանմանի» կամ նրանց հետ վարվելով որպես անբարոյականների: Հիշյալ ստեղծագործությունները փաստում են նաև, որ հեղափոխությունը շարժման մասնակից կանանց համար գործելու, ինքնարտահայտվելու, և՛ որպես խումբ, և՛ որպես անհատ իրենց բոլոր հնարավորություններն իրացնելու հարթակ էր: Մինչդեռ ձախակողմյան շարժումը ևս մերժում էր կանանց արտոնություններ տալու խնդիրը: Սա բացատրվում էր նրանով, որ այդ տասնամյակում անկախ կանանց քաղաքական գործունեությունն ավելորդ էր և չպահանջված: Միննույն ժամանակ տեսակետ կար նաև, որ հատուկ խմբերի անջատ գործունեությունը կթուլացներ ընդհանուր առաքելությունը: Ըստ էության, ձախակողմյան հեղա-

²¹ Alver A., 12 Mart Romanlarında Kadın Tanımlamaları, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Ankara, 2012, p. 775.

փոխական շարժումը ևս ընդգծված հայրիշխանական էր, և որպեսզի կինն ընդգրկվեր շարժման մեջ, պետք է գործեր ինչպես տղամարդը, խուսափեր կանացի հանդերձանքից, ազատվեր բուրժուական կենսակերպի նկատմամբ իր հակումներից²²: Ավելին հեղափոխական տղամարդու համար կնոջ գործունեությունն անգամ «քաղաքականություն» բառով բնորոշելի չէր, քանի որ քաղաքականությունն այն էր, ինչ անում էր տղամարդը: Մինչդեռ կնոջ դեպքում այն կամ «բարեգործություն» էր, կամ «ծառայություն», իսկ երբեմն էլ դիտվում էր որպես «սանձարձակ պահվածք»²³:

Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ «Մարտի 12-ի վեպերում» կինն օժանդակ կերպար էր բացառապես տղամարդ հերոսների նկարագիրն ամբողջացնելու համար: Նշենք նաև, որ վեպերի կին հերոսների միջոցով գրողները փորձել են պարզաբանել «հայրիշխանական» համակարգում միջանձնային հարաբերությունները: Այսպես՝ գրաքննադատ Չ. Գյունայ-Էրքոլը նշում է, որ «Այդ օրերին բացարձակ առանձնահատկությունների վրա հենվող «տղամարդ» հասկացությունը հետզհետե փոխարինվում էր «առնականություն» պլուրալիստական հասկացությամբ, և թեև այն բնութագրում էր միմյանցից բոլորովին տարբեր ու բարդ հասարակական սեռային դերերը, այնուհանդերձ «առնականությունը» ձևավորվում էր «կանացիություն» հասկացության հակադրությամբ»²⁴: Գրականագետը միաժամանակ «Մարտի 12-ի վեպերը» դիտարկում է որպես չափազանցված առնականության քննադատություն և առաջ քաշում այն վարկածը, որ չափազանցությունն այս վեպերում օգտագործվել է որպես իշխանության չարաշահման փոխաբերություն: Ընդ որում, առնա-

²² Նույն տեղում, էջ 776:

²³ Harris S., *Redefining the Political Novel: American Women Writers, 1797-1901*, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1995, p. 14.

²⁴ Günay-Erkol Ç., *12 Mart'a Aşkın Sağı Solu: Yarın Yarın ve Sancıda Eril Bakış, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, ISSN 1307-0932, Sayı 5, 2008, s. 159-160.

կանությունը տարբեր կերպ է դրսևորվում կին և տղամարդ գրողների ստեղծագործություններում: Մասնավորապես՝ եթե տղամարդ գրողներն այն դիտարկում են հերոսի ներքին՝ բնական առնականության պրիզմայով, ապա կին գրողները ձգտում են ընդլայնել այս հասկացության նեղ մշակութային սահմանները՝ դրա դրսևորման ձևերը բացատրելով գենդերային տարբերություններով: Այսինքն՝ նմանօրինակ ստեղծագործությունները ցույց են տալիս, թե ինչպես է ձևավորվում առնականությունն անկախ բոլոր տրավմատիկ փորձերից, որոնք ուղղված էին ոչնչացնելու այն, բացահայտում էին ժամանակի «Բիհրուզ բեյի ախտանիշի»²⁵ պատճառը: Հավելենք նաև, որ քաղաքական արձակում հիմնականում այս տրավմատիկ քաջությունն է ազդեցիկ գործոն դառնում, որպեսզի խոշտանգումների ենթարկված, հասարակությունից մեկուսացած հեղափոխական կինը շարունակի ապրել²⁶:

Ամփոփելով նշենք, որ «Մարտի 12-ի վեպերը», լինելով փաստագրական, ինչ որ չափով նաև ինքնակենսագրական, հուշագրությունների բնույթի ստեղծագործություններ, միջանձնային-սոցիալ-քաղաքական քննադատություն են.

²⁵ «Բիհրուզ բեյի ախտանիշ» տերմինն առաջ է քաշել թուրք սոցիոլոգ, քաղաքագետ Շերիֆ Մարդինը՝ այս կերպ բնորոշելով Ռեջաիգադե Էքրեմի «Սեր մեքենայի հանդեպ» (“Araba Sevdasi”) նշանավոր վեպի գլխավոր հերոսին: Այս տերմինով են թուրքական իրականության մեջ բնորոշում այն մարդուն, ով սնոբ է, հեռացել է իր սեփական մշակութային արժեքներից ու համակվել արևմտյան մշակույթով: «Բիհրուզ բեյը» նաև մարմավորում է կանանց հատուկ հետաքրքրություններն ու վարվելաձևերը, ինչպես նաև տղամարդկային գծերից ազատվելու ձգտումները: Ըստ Շերիֆ Մարդինի՝ Բիհրուզ բեյը մարտահրավեր է հասարակական նորմերին: Նրա նկատմամբ հակակրասնքը մշակութային անհանդուրժողականության արդյունք է: Հեղինակը նշում է, որ 1960-ական թթ. Թուրքիայում նման «քավության նոխազ» էր դարձել նաև սոցիալիզմը, այլ կերպ ասած՝ 1960-ական թթ. վերջին սոցիալիզմի գաղափարախոսության հետևորդները մշակութային առումով օտարված նոր «Բիհրուզ բեյեր» էին: St’u, Mardin Ş., Religion, Society and Modernity in Turkey, New York, 2006, p. 140, 163.

²⁶ Günay-Erkol Ç., Cold War Masculinities..., pp.40-41.

կտտանքների հետևանքով առաջացած հոգեբանական ցնցումները, միջսեռային, միջանձնային հարաբերությունները, հերոսների եսի պառակտումը, նրանց ընտանիքներն ու հարազատների հետ ունեցած հարաբերություններն իրենց անդրադարձն են գտել այս ստեղծագործություններում: Այս վեպերը սովորական մարդկանց և առօրյա կյանքի առանձնահատուկ պատմություններ էին, որոնք բացահայտում էին Թուրքիայի քաղաքացիների հիասթափությունն արագ փոփոխությունների ժամանակաշրջանում:

О ТИПОЛОГИЧЕСКИХ И ТЕМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ "РОМАНА 12 МАРТА"

Анушик Мартиросян

(резюме)

«Роман 12 марта» считается вершиной развития жанра турецкого политического романа так как данный жанр вдохнул новую жизнь в турецкую литературу, изменил ментальный уровень турецкого романа. Он насыщен левыми политическими идеями и героями-революционерами. Многие из авторов подобных политизированных произведений сами были активными участниками революционной борьбы и левых политических движений. Они подвергались насилию, заключению и преследованиям, и в своих произведениях они часто отражали личный травматический опыт. Следовательно, большинство романов данного жанра являются, с одной стороны, документальными, а с другой стороны, в некотором роде, - автобиографическими произведениями. Иногда в них можно найти характеристики мемуарной литературы.

OVERVIEW OF THE TYPOLOGICAL AND THEMATIC CHARACTERISTICS OF THE “MARCH 12 NOVEL”

Anushik Martirosyan
(summary)

The military intervention, happened because of ideological influence and political struggle on March 12, 1971 reflected in literature, led the settlement of unique “March 12 novel” literary trend directing its attention towards left-wing ideology and revolutionary heroes and gave a new turn to Turkish literature. So Turkish novel has improved the mentality level. Most of the authors of political prose took an active part in revolutionary struggle or the left-wing social movements. They had suffered violence, torture and persecution, and portrayed their own traumatic experience from realistic positions. Subsequently, on one hand, the greater part of such novels was documentary, but, on the other hand, autobiographical, sometimes the features of the memoir genre can be found.